

Uainishaji wa Ushairi wa Kiswahili kwa Kutumia Kigezo cha Methali

Joseph Nyehita Maitaria

Ikisiri

Makala haya yanahakiki methali kama mtindo unaotumiwa katika utunzi na uwasilishaji wa ushairi wa Kiswahili. Kwa mfano, hapo awali utungo huu ulitungwa kwa kuzingatia utamaduni wa Waswahili kama jamii. Kwa wakati wa sasa unatungwa na wasanii kutoka jamii pana ya Afrika Mashariki na kwingineko. Kipengele cha methali ni miongoni mwa kauli maarufu zinazotumiwa katika mashairi ya kimapokeo na mashairi huru ya Kiswahili. Aidha, baadhi ya wasanii wanawasilisha tungo zao kwa kuzingatia zaidi kauli mahususi wanazozibuni kwa makusudi au zile teule zinazopatikana katika mapokeo ya jamii. Katika muktadha huu, ushairi wa Kiswahili una sifa anuwai ambazo huweza kutumiwa kubainisha zaidi. Kuzingatia au kutozingatia kwa uwazi matumizi ya methali katika uwasilishaji, tungo hizo zinaweza kuainishwa kimakundi. Kwa hivyo, ushairi wa sasa wa Kiswahili unaweza kuwa ni ule unaozingatia methali zaidi, chache au ule unaoficha matumizi yake katika ujumbe au maudhui yanayowasilishwa.

1.0 Utangulizi

Makala haya yanatathmini matumizi ya methali kama mtindo katika utunzi na uwasilishaji wa ushairi wa Kiswahili. Tungo zinazozingatia arudhi za kimapokeo zimekuwa zikishirikisha kwa uwazi kipengele cha methali katika uwasilishaji wake kinyume na ushairi huru ambao umekuwa ukisetiri matumizi hayo katika maudhui yanayowasilishwa. Kadhalika, ushairi wa Kiswahili umepitia mabadiliko mbalimbali ya kihistoria, kiutamaduni na kijamii hadi kufikia hali yake kwa wakati huu wa sasa. Kwa mfano, hapo awali ulikuwa ni utanzu maarufu miongoni mwa Waswahili kama jamii. Kwa wakati wa sasa ni utungo wa jamii pana ya Afrika Mashariki na kwingineko kunakotumiwa lugha ya Kiswahili kama chombo cha mawasiliano.

Kutokana na kuenea kwa lugha ya Kiswahili kutoka pwani ya Afrika Mashariki hadi bara, ushairi wa Kiswahili umeweza kuenea na kupata umaarufu miongoni mwa jamii za Afrika Mashariki na kwingineko (Mulokozi na Kahigi, 1979). Kwa hivyo, watunzi wa ushairi wameweza kutunga tungo zao zinazoshirikisha utamaduni mpana wa Afrika Mashariki kutokana na umaarufu na kuenea kwa lugha ya Kiswahili. Kabla na mwanzoni mwa miaka ya 1960, ushairi wa Kiswahili ulitungwa kwa kuzingatia zaidi arudhi za kimapokeo kama vile uzingativu wa idadi maalumu ya mizani, mishororo, urari wa vina na ukariri wa vibwagizo. Katika miaka ya kuanzia mwishoni mwa miaka ya 1960 hadi wakati wa sasa, baadhi ya washairi waliweza kujitupa ugani na kutunga tungo zao bila ya kuzingatia zaidi arudhi za kimapokeo (Babusa, 2005; Njogu, 1993). Kwa wakati huu wa sasa, ushairi wa Kiswahili unawakilisha tungo zinazozingatia zaidi arudhi za kimapokeo, zile zisizozingatia mno arudhi hizo na zile zisizozingatia kabisa arudhi hizo katika utunzi na uwasilishaji wake. Hata hivyo, hizo

ni tanzu tatu katika ushairi wa Kiswahili. Kwa hivyo, makala haya yanafafanua jinsi matumizi ya methali yanavyoweza kutumika kama kipengele muhimu cha utunzi, uwasilishaji na cha kuainishia ushairi wa sasa wa Kiswahili.

2.0 Uainishaji wa Awali wa Ushairi wa Kiswahili

Mpaka sasa ushairi wa Kiswahili umeweza kuainishwa na baadhi ya wahakiki na waandishi wa fasihi kwa kuzingatia mitazamo mbalimbali. Uainishaji huo unatokana na baadhi ya tafiti zilizofanywa, kauli zilizotolewa na waandishi au watunzi wa tungo za ushairi wa Kiswahili na wahakiki wa fasihi. Miongoni mwa waainishaji hao ni Babusa (2005), Masinde (2003), Njogu na Chimera (1999), Sanka (1995), Mazrui (1988), Noor (1988), Senkoro (1988), Kandoro (1983), Mulokozi na Kahigi (1979), Kezilahabi (1974) na Abedi (1954).

Kwa mfano, Masinde (keshatajwa), ameuainisha ushairi kwa kuzingatia kipengele cha mabadiliko ya maudhui katika muktadha wa mpito wa kihistoria. Kwa kufanya hivyo, ameweza kuyaweka mashairi ya Kiswahili katika mapisi mahususi ya kihistoria. Ushairi wa Kiswahili una tungo anuwai zenye kuwasilisha mada mbalimbali zinazotokana na utamaduni na uhalisi wa maisha ya watu. Katika uwasilishaji wa sanaa hii, kuna matumizi ya kauli mahususi za kimapokeo au zile zinazobuniwa kwa makusudi ili kuuathiri moyo na kwa kuchochea tafakuri katika akili ya msomaji.

Kwa kuzingatia kauli teule, mshairi anaweza kuibua masuala yanayochoma au yanayozindua moyo kupitia taswira na isitiari zinazoundwa. Kwa hivyo, uainishaji wa ushairi haupo tu katika kiwango cha maudhui, bali pia kwa kuzingatia vipengele vya fani kama vile miundo na maumbo mahususi yanayotumika kwa usanii katika uwasilishaji wa tungo hizo. Kulingana na nadharia ya semiotiki, mada au maudhui hayo yanaweza kusawiriwa upya kwa kuzingatia kauli teule zinazopatikana katika jamii (Jacobson, 1960). Zaidi ya maudhui katika mkabala huu, Masinde amependekeza kuwa ushairi wa Kiswahili unaweza kuainishwa kimakundi kama ifuatavyo:

- Ushairi wa Kiswahili kabla ya kuja kwa wakoloni;
- Ushairi wa Kiswahili wakati wa utawala wa Kiarabu;
- Ushairi wa Kiswahili wakati wa utawala wa kizungu;
- Ushairi wa Kiswahili baada ya uhuru;
- Kuzingatia kipengele cha muundo;
- Kuzingatia kipengele cha mtindo; na
- Kuzingatia utendakazi wake.

Uhakiki huo wa Masinde umebainisha kuwa ushairi wa Kiswahili unaweza kuainishwa kimakundi kwa kuzingatia maudhui yanayojuliwa katika miktadha mbalimbali ya kiwakati au kihistoria. Mwelekeo huu unajitokeza wazi katika makundi manne ya kihistoria (taz. vipengele vinne vya mwanzo) ambapo amevitolea ufafanuzi wa kina kurejelea vipindi mahususi. Hata hivyo, uainishaji huo umegusia pia vipengele muhimu kama vile umuundo, mtindo na utendakazi wa ushairi (taz. vipengele vitatu vya mwisho). Vipengele hivyo vitatu pia ni vya msingi na vinavyohitaji kutolewa maelezo zaidi na ithibati. Hata hivyo, hakuvitolea ufafanuzi wala kueleza jinsi vinavyoweza kutumiwa katika uainishaji wa ushairi wa Kiswahili.

Kwa kurejelea mwelekeo na mapendekezo ya Masinde, Babusa (2005) ameyainisha mashairi ya Kiswahili kimaudhui na pia kudhihirisha kwa kiwango fulani kuwa, kipengele cha muundo kinaweza kutumiwa katika uainishaji huo. Kwa kuzingatia kipengele cha muundo, Babusa amebainisha sura mbalimbali zinazojuliwa na pia ameyaweka mashairi hayo katika maumbo au bahari mbalimbali za ushairi. Kulingana na bahari hizo, ushairi wa Kiswahili unawakilishwa kwa miundo maalumu ya lugha kama vile uzingativu wa msamiati teule, sajili za lugha na lahaja. Hata hivyo, kinachobainika katika maelezo yanayotolewa, umbo au muundo katika ushairi wa Kiswahili hujibainisha zaidi kupitia mbinu na mtindo wa uwasilishaji.

Naye Kezilahabi (1973), amebainisha jinsi ushairi wa Kiswahili unavyoweza kuainishwa zaidi kwa kuzingatia nyakati tatu maalumu za urasimu kama ifuatavyo:

- Wakati wa urasimu-mkongwe (1728-1885)
- Wakati wa urasimu-mpya (1945-1960)
- Wakati wa usasa (1967 hadi sasa)

Kulingana na Kezilahabi, kipindi cha urasimu ni wakati ambapo misingi maalumu ya kazi za sanaa imeidhinishwa na kukubalika kuwa vipimo bora vya kazi nyinginezo za kisanaa. Katika muktadha wa Waswahili, ushairi ulipaswa kutungwa na kuwasilishwa kwa uelekezi wa baadhi ya vipengele teule vifuatavyo:

- Idadi maalumu ya mizani;
- Urari wa vina;
- Umbo;
- Maudhui yanayojikita katika maadili;
- Lugha isiyo na utusani;
- Mtiririko au ushikamano wa mawazo kutoka ubeti hadi ubeti;
- Kuimbika kutokana na matumizi ya vina na mizani; na
- Utaratibu wa uwasilishaji: mwanzo, kati na mwisho.

Baadhi ya vipengele hivyo vilivyoidhinishwa, vilichukuliwa kuwa ni ‘roho’ ya ushairi wa Kiswahili katika kipindi cha urasimu. Mashairi ambayo yalikiuka utaratibu huo yalikiemewa na kupuuzwa (Kandoro, 1983; Abedi, 1954). Kuanzia mwishoni mwa miaka ya 1960 hapa Afrika ya Mashariki, baadhi ya watunzi kutoka bara pia walianza kuwasilisha tungo zao kwa kuziasi baadhi ya kaida hizo (Senkoro, 1988 na Mulokozi na Kahigi, 1979). Hii ilichukuliwa na baadhi ya washairi wa kimapokeo kuwa ni dosari na uchafuzi wa ushairi wa Kiswahili uliokuwepo. Mwelekeo huu unaweza kupata uelekezi kupitia kwa nadharia ya fomula ya kisimulizi ambapo kinachopendekezwa ni uzingativu wa kauli teule za kimapokeo ambapo maudhui yaliyojikita katika uhalisi wa maisha ya watu na utamaduni wa jamii (Fowler, 1966). Kuhusu ukiushi huo, nadharia ya semiotiki inatoa mwelekeo kwamba, utanzu wa fasihi unaweza kuwasilishwa kwa mitindo tofauti tofauti ilimradi ujumbe umefasiriwa na hadhira kwa uzingativu wa utamaduni wa jamii (Barthes, 1981; Eco, 1976).

Hapo awali, Kiswahili kilikuwa ni lugha ya wakazi wa pwani ya Afrika Mashariki na baadaye matumizi yake yakaenea bara. Kadhalika, ushairi wa Kiswahili uliweza kuwekwa katika makundi mawili mahususi: ushairi unaowasilishwa katika muktadha wa mazingira ya pwani na ule unaozingatia mazingira ya bara. Mwelekeo huu utakapozingatwa itakuwa vigumu kuuchukulia ushairi wa Kiswahili kwa mapana yake. Kwa sababu, hivi sasa utanzu huu unashirikisha tungo za jamii pana ya Afrika Mashariki na popote pale ambapo Kiswahili hutumika kama chombo cha mawasiliano. Vilevile, kutokana na kiumbiumbi cha ‘mgogoro wa ushairi’ kuhusu kutumia au kutokutumia baadhi ya arudhi za kimapokeo kama vile vina na urari wa mizani, ushairi wa Kiswahili uliweza kuwekwa katika matapo mawili: ushairi unaozingatia arudhi za kimapokeo na ule usiozingatia arudhi za kimapokeo katika utunzi na uwasilishaji wake (Sanka, 1995; Gibbe, 1990).

Kadhalika, ushairi kama utungo wa fasihi, umeweza kuainishwa kwa kuzingatia idadi maalumu ya mishororo katika beti (Noor, 1988; Kandoro, 1983 na Abedi, 1954). Zaidi ya hayo, ushairi wa Kiswahili uliweza kuainishwa katika tanzu mbalimbali kutokana na:

- Urari wa vina katika mishororo katika beti.
- Mpangilio wa maneno katika mishororo katika beti.
- Idadi ya vipande katika mishororo katika beti.
- Idadi maalumu ya mizani katika mishororo katika beti.

Katika muktadha wa vipengele hivyo vinne, muundo na maumbo ya ushairi yameweza pia kuainishwa zaidi kama ifuatavyo:

- Tathnitha - shairi ambalo lina mishororo miwili katika kila ubeti.
- Tathlitha - shairi ambalo lina mishororo mitatu katika kila ubeti.
- Tarbia - shairi ambalo lina mishororo minne katika kila ubeti.

- Takhmisa - shairi ambalo lina mishororo mitano katika kila ubeti.
- Tashlita - shairi ambalo lina mishororo sita katika kila ubeti. ushairi ambao una zaidi ya mishororo sita.
- Masivina - shairi ambalo lina mlingano wa mizani katika mishororo lakini si urari wa vina.
- Ukawafi - shairi ambalo lina vipande vitatu katika kila mshororo.
- Msuko - shairi ambalo lina kibwagizo kifupi.
- Sakarani - shairi ambalo linashirikisha bahari mbalimbali.
- Kikwamba - shairi ambalo linarudia neno moja katika kila mwanzo wa ubeti.

Kulingana na Wafula na Njogu (2007), ni katika kipindi cha urasimu mpya katika fasihi ya Kiswahili ambapo palizuka istilahi maalumu za kuelezea dhana mbalimbali za ushairi wa Kiswahili. Istilahi zilizotumika zaidi ni kama:

- Mshororo - mstari katika shairi
- Mwanzo - mstari au mshororo wa kwanza katika ubeti
- Mloto - mstari au mshororo wa pili katika ubeti
- Mleo - mstari au mshororo wa tatu katika ubeti
- Kipokeo - mstari au mshororo wa mwisho katika ubeti
- Ukwapi - sehemu ya kwanza katika mshororo
- Utao - sehemu ya pili katika mshororo
- Mwandamizi - sehemu ya tatu katika mshororo
- Tabdila - neno mbadala au neno lililofupishwa katika mshororo lakini bila ya kubadilisha maana ya msingi.
- Inkisari - kunga ya kufupisha maneno katika mshororo
- Mazida - kunga ya kurefusha neno bila ya kupotosha maana ya asili.

Kimsingi, istilahi hizo zilitumika kwa makusudi kwa malengo ya kutambulisha tanzu za ushairi wa Kiswahili. Katika muktadha wa nadharia ya fomula ya kisimulizi, uwepo wa bahari na istilahi maalumu katika ushairi ni njia mojawapo ya kubainisha tanzu za ushairi na fasihi kwa ujumla. Uainishaji huo unazingatia zaidi ushairi wa Kiswahili unaotungwa katika muktadha wa arudhi za kimapokeo (King'ei na Kemoli, 2001). Hata hivyo, inabainika kuwa ushairi wa Kiswahili usiozingatia arudhi hizo katika utunzi na uwasilishaji haujashirikishwa katika uainishaji.

Zaidi ya hayo, makala haya yanapendekeza matumizi ya methali kama kipengele kinachoweza kutumika katika kuainishia zaidi ushairi wa sasa wa Kiswahili. Kwa sababu, wakati huu wa sasa kuna mashairi ambayo yanazingatia zaidi arudhi za kimapokeo, yale yasiyozingatia mno arudhi na yale yasiyozingatia kabisa arudhi hizo

katika utunzi na uwasilishaji wake. Makundi hayo matatu katika ushairi wa Kiswahili yanaweza kudhihirisha kuwa:

- Ushairi wa kimapokeo unaweza kujitenga kwa kiasi fulani na ushairi huru lakini una ukuruba na ushairi wa kati (tungo ambazo zinashirikisha kiwango fulani cha arudhi za kimapokeo).
- Ushairi wa kati unaweza kuzingatia zaidi mtindo au mbinu za utunzi zinazopatikana katika ushairi wa kimapokeo na ule wa ushairi huru.
- Ushairi huru unaweza kujitenga zaidi na ushairi wa kimapokeo kwa upande wa muundo na kiumbo.

Kwa hivyo, ushairi wa Kiswahili una kunga ambazo zinawiana katika muktadha wa utunzi na uwasilishaji wake. Hata hivyo, tofauti zinazobainika si za msingi mno zinazoweza kuzifanya tanzu hizo kutalikiana. Kwa mfano, tungo hizo huzingatia zaidi lugha ya kimapokeo, kitaashira, kiistiari, kitashibhi, kitashihisi, miongoni mwa kunga zingine za uwasilishaji. Kimsingi, kauli za lugha zinazotumika mno katika uwasilishaji ni zile zinazojibainisha katika tamathali za usemi.

Hivyo, jinsi au mitindo mbalimbali ya matumizi ya methali yanapozingatiwa, ushairi andishi wa sasa wa Kiswahili unaweza kuainishwa kwa mwafaka zaidi. Hapa ieleweke kuwa, ushairi wa Kiswahili umepitia mabadiliko mbalimbali hadi kufikia hali yake ya sasa (Kimaro, 2008; Masinde na Momanyi, 2003; Momanyi, 1998). Aidha, ushairi wa Kiswahili unaweza kutumia methali nyingi, chache ama kutozitia kwa uwazi katika utunzi na uwasilishaji wake kutegemea mahitaji ya kimtindo na mwelekeo wa mtunzi. Katika misingi hiyo ya kurunzi tatu (ushairi wa kimapokeo, kati na huru) za kimuundo, ushairi wa Kiswahili huweza kubainisha mitindo mbalimbali katika uwasilishaji wake. Kwa kuzingatia namna methali zinavyotumiwa, utanzu wa ushairi wa Kiswahili unaweza kuainishwa zaidi.

3.0 Uainishaji wa Ushairi Unaopendekezwa

Matumizi ya methali yanapozingatiwa, ushairi wa Kiswahili unaweza kuainishwa zaidi kwa kuzingatia kutumiwa kwa uwazi au kutotumiwa kwa uwazi kama ifuatayo:

- Ushairi wa Kiswahili unaotumia methali kama anwani
- Ushairi wa Kiswahili unaotumia methali moja
- Ushairi wa Kiswahili unaotumia methali nusu
- Ushairi wa Kiswahili unaotumia methali mbili (au zaidi)
- Ushairi wa Kiswahili unaotumia methali kama kauli
- Ushairi wa Kiswahili unaotumia methali kama kibwagizo (au kiishilio)
- Ushairi wa Kiswahili uso methali

Zaidi ya hayo, kila kikundi cha ushairi kimeweza kupendekezewa jina mahususi kuwa kitambulisho chake (Maitaria, 2012). Mbinu iliyotumika katika uundaji wa istilahi hizo za majina ni ile ya kuunganisha viambishi awali vya maneno yanayopatikana katika kila kikundi. Majina hayo yanayopendekezwa ni kama yafuatayo:

- **Ukimea** - Ushairi wa Kiswahili unaotumia **methali** kama **anwani**.
- **Ukimemo** - Ushairi wa Kiswahili unaotumia **methali** moja.
- **Ukimenu** - Ushairi wa Kiswahili unaotumia **methali** **nusu**.
- **Ukimembi** - Ushairi wa Kiswahili unaotumia **methali** mbili (au zaidi).
- **Ukimeka** - Ushairi wa Kiswahili unaotumia **methali** kama **kauli**.
- **Ukimeki** - Ushairi wa Kiswahili unaotumia **methali** kama **kibwagizo** (au **kiishilio**).
- **Ukimemwa** - Ushairi wa Kiswahili unaotumia **methali** kama **mwangwi**.

Kwa uelekezi wa nadharia ya fomula ya kisimulizi, uainishaji huu unazingatia kwamba, utunzi na uwasilishaji wa ushairi huweza kushirikisha kauli teule zinazopatikana katika mawasiliano ya jamii (Propp, 1968). Vilevile, kwa kuzingatia nadharia ya semiotiki, methali kama ishara mahususi zinazotumika katika utunzi na uwasilishaji wa tanzu mahususi za kifasihi huweza kubadilika, kufifia au kuimarishwa kulingana na mabadiliko ya utamaduni katika jamii (Barthes, 1981). Katika muktadha huu, methali kama ishara zinazotumika katika ushairi wa Kiswahili huweza kufasirika au kufafanuliwa zaidi katika miktadha mahususi ya utamaduni wa jamii. Kwa hivyo, matumizi ya methali katika ushairi wa sasa wa Kiswahili huweza kuimarishwa zaidi kwa kuzingatia maudhui yanayoibuliwa na taswira zinazoundwa kupitia kwazo. Katika kufafanua zaidi, mifano itatokana na ushairi unaotumia methali kama **mwangwi**.

4.0 Ushairi wa Kiswahili Unaotumia Methali kama Mwangwi

Kitengo hiki cha ushairi wa Kiswahili kitajumuisha tungo ambazo hazina kabisa matumizi ya wazi ya methali katika uwasilishaji wake. Kama ilivyokwisha kuelezwa hapo awali, 'mgogoro' katika ushairi wa Kiswahili uliweza kuendelezwa rasmi pale baadhi ya watunzi wa ushairi walipoanza kutunga tungo ambazo hazikujikita katika arudhi za kimapokeo. Kwa mfano, katika miaka ya sabini walitokea 'watundu' watatu: Hussein, (1970), Angira, (1970) na Kezilahabi (1974). Baadaye kikundi hiki kilipata wafuasi wengine kama vile: Mulokozi na Kahigi (1973) na Mberia (1997). Hawa walitunga na kuwasilisha kimaandishi tungo zao bila kujali au kuzingatia arudhi za kimapokeo ambazo zilichukuliwa kuwa ni 'uti wa mgongo' katika uwasilishaji wa ushairi wa Kiswahili (Senkoro, 1988). Kimsingi, 'mgogoro' huo ulijikita katika kutokutumia vipengele vya arudhi za kimapokeo kama vile mizani na urari wa vina ambavyo vilichukuliwa katika utunzi na uwasilishaji wa ushairi wa Kiswahili (Walibora, 2007 na Njogu, 1993). Baadhi ya wahakiki na waandishi katika

wakati huu wa sasa wana mawazo kwamba, ushairi haupaswi kuzingatia vina na mizani maalumu katika uwasilishaji wa tungo hizo.

Mawazo hayo yaliweza kuibua hisi na mielekeo tofauti tofauti miongoni mwa watunzi na wahakiki wa fasihi ya Kiswahili. Mitazamo hiyo ilizua mirengo miwili ya kimwelekeo: wale walioshikilia mno na wale wasioshikilia urari wa vina na idadi maalumu ya mizani kuwa ni mambo ya muhimu katika utunzi na uwasilishaji wa ushairi wa Kiswahili. Kila kikundi cha washairi hao kilishikilia msimamo wake (Sanka, 1995; Mulokozi na Kahigi, 1979). Kwa hivi sasa, mashairi yanayotungwa kwa mitindo na mitazamo hiyo miwili yamekubalika kuwa ni sura mbalimbali za ushairi wa sasa wa Kiswahili. Kulingana na Babusa (2005) na Gibbe (1998) tungo hizo ni vijitanzu vya ushairi wa Kiswahili.

5.0 Athari ya Kuenea kwa Kiswahili katika Ushairi wa Kiswahili

Kwa sasa, ushairi wa Kiswahili unatungwa na kuwasilishwa kwa kuzingatia arudhi au kutozingatia kabisa arudhi za kimapokeo. Hata hivyo, tungo hizo ni sura mbili za sarafu moja zinazojengana na kukamilishana ingawa kwa uzingativu wa mitindo tofauti tofauti. Kimsingi, hii leo Kiswahili si lugha ya Waswahili kama jamii ya pwani tu kama ilivyokuwa katika karne zilizopita ila matumizi yake yameimarishwa na kuwa chombo cha kuwasilishia utamaduni wa jamii ya Afrika Mashariki kwa ujumla (Kimaro, 2008; Masinde, 2003). Mabadiliko hayo pia yaliweza kusababisha athari kubwa katika utunzi na uwasilishaji wa tanzu za fasihi ya Kiswahili, hususan ushairi wa Kiswahili (Chacha, 1987).

Katika muktadha wa uwasilishaji, ushairi wa Kiswahili ni utungo wa jamii ya Afrika Mashariki na kwa jamii zote zinazotumia lugha ya Kiswahili kama chombo cha mawasiliano. Ingawa kwa sasa makubaliano hayo hayapo au yanaendelezwa kichinichini, utungo huu umekubalika na unaendelea kuzishughulisha kalamu za watunzi wa pwani na hata bara. Kama chombo kisuluhishi, methali zinaweza kutumiwa kama kipengele cha kushirikishia mielekeo hiyo miwili katika ushairi wa sasa wa Kiswahili. Katika muktadha wa nadharia ya semiotiki, dhima ya ishara au kauli moja huweza kupata mshabaha au utekelezwaji wake kupitia kwa ishara au kauli nyingine zinazopatikana kwa urahisi katika jamii (Hawkes, 1977).

Kulingana na mtazamo wa wahakiki wa fasihi, uwasilishaji wa mashairi huweza kuwa wenye maumbo, miundo au mitindo inayotofautiana lakini yenye kutekeleza dhima sawa ya kuuimarisha na kuustawisha utanzu huu (King'ei, 2007). Hoja hii ina mshabaha wake katika maelezo ya Khan (1981) kwamba, mshairi anapotunga utungo huwa na lengo la kumvutia msomaji wake. Kwa hivyo, msanii huwa na hadhari kubwa katika kuteua kauli zinazoshirikishwa ili shairi lisije likakinaisha. Kwamba, anapokabiliwa na hatari hii ya kuichosha hadhira yake, huanza kulipamba shairi lake kwa kutumia kunga mbalimbali zinazotokana na tamathali za usemi (Andrzejewski,

2011). Katika mantiki hii, mtunzi anaweza kwa hiari kutotumia methali kwa uwazi. Hata hivyo, kauli nyingine teule zinazoibuliwa kwa makusudi husaidia zaidi katika kubainisha dhima ya methali inayokusudiwa au maudhui yanayowasilishwa.

Matumizi ya kauli hizo zinazoibuliwa kibinafsi huweza pia kujenga msingi wa kuuwasilishia tungo kijazanda, kiistiari, kitaashira, kitaswira na kimafumbo (Akporobaro na Emovon, 1994). Kwa sababu uwasilishaji wa ujumbe katika utanzu wa fasihi, hususan ule wa ushairi huwa hauna fasiri moja. Kimsingi, matumizi ya methali huwa yenye maana ya kijuujuu na batini (Wamitila, 2002). Hata hivyo, maana inayokusudiwa huweza kubainishwa zaidi kupitia kwa muktadha mahususi unaoibuliwa au kwa kupatanishwa na ujumbe unaowasilishwa katika shairi. Kwa hivyo, ufasiri hutegemea jinsi mtunzi alivyoufumba ujumbe na jinsi mpokezi anavyolikabili shairi hilo tangu mwanzo; mradi tu aweze kuthibitishia hoja zake kwa mifano dhahiri inayotokana na miktadha halisi katika utamaduni wa jamii. Kwa hivyo, ushairi wa Kiswahili unaweza kuwasilishwa kupitia kauli au miundo mbalimbali ya lugha ambayo husaidia kuifafanua zaidi methali lengwa. Isitoshe, usomaji wa ushairi wa Kiswahili haukamiliki pasipo hadhira maalumu ya kuupokea ujumbe au maana lengwa katika utungo. Kwa sababu, kauli teule zinazotumiwa katika uwasilishaji wa ushairi huifinya au huipanua maana inayowasilishwa.

6.0 Lugha ya kawaida katika Ushairi wa Kiswahili

Baadhi ya watunzi wa ushairi wa sasa wa Kiswahili wana mawazo kwamba, lugha wanayoitumia katika uwasilishaji wao ni ya 'kawaida' ili kuuleta ushairi huo karibu na watu wa kawaida katika jamii (Senkoro, 1988; Kezilahabi, 1974). Dhana ya 'kawaida' hapa kama inavyotumiwa na baadhi ya watunzi na wahakiki wa kifasihi ina utata. Kwa sababu, baadhi ya mashairi yaliyotungwa na 'watundu' au 'wanamabadiliko' yana kiwango fulani cha ugumu katika ufasiri. Kwa mfano, Kezilahabi katika shairi 'Mafahari Wapigana' (uk. 5), ametumia kauli ambazo ni za kawaida kama vile: *Mafahali wanono, kichunguu, mchwa, kivumbi hicho ndio askari na kilikuwa kivumbi hicho*. Kauli hizo ni za kawaida lakini ni za kiistiari ambapo msomaji anahitaji kupiga bongo katika utafakari wa ujumbe unaowasilishwa. Kimsingi, mashairi haya yanakusudiwa kusomwa na tabaka la wasomi hususan wanafunzi wa vyuo vikuu au wenye uwezo wa juu wa kiuchambuzi na kiufasiri. Kimatumizi, mpangilio usio wa kawaida huweza kuwa kivutio cha udadisi zaidi kuliko lugha ya kawaida (Mulokozi, 2008). Hii inatokana na ukweli kwamba, kauli zinazoteuliwa na kutumiwa katika mawasiliano ya watu husisitiza zaidi vipengele fulani vya hisi na mawazo ya mwasilishaji (Maitaria, 1991; Parker, 1974). Katika muktadha wa uwasilishaji wa shairi, ujumbe unaowasilishwa si wa kidhania bali ni kauli za msingi zinazotumika kubainisha hisi za mtunzi kuhusu yale aliyoathirika nayo katika uhalisi wa maisha.

Ushairi unaotumia methali kwa uwazi huuweka uwazi zaidi ujumbe unaowasilishwa katika muktadha wa utamaduni unaozoeleka katika jamii. Kwa mfano, Abdalla (1973:19) katika shairi la ‘*Mnazi: Vuta ‘Nkuvute*’, ametumia methali ya *Mpiga ngumi ukuta, huumiza mkonowe* katika ubeti ufuatao:

Ndipo kunipiga vita, nisivyojua mwanzowe
 Ulotafuta mepata, hasara ni kwako wewe
Mpiga ukuta huumiza mkonowe
 Wapigiyani mayowe? (Ubeti wa 17).

Hapa matumizi ya methali hii yanadhihirisha ukiukaji wa maadili katika jamii. Kwamba, binadamu wanapaswa kusaaidiana lakini mwafaka huu unakiukwa na baadhi ya watu. Kwa sababu, methali iliyotumika katika uwasilishaji wa ushairi huu ni kauli ambayo inasheheni hekima na busara ya jamii. Kama alivyo mtunzi mahiri wa fasihi, mshairi asiyetumia methali kwa uwazi huwa haridhiki katika kutumia miundo ya kauli ambayo imekuwepo tangu jadi katika mapokeo ya jamii. Hoja hii imedhihirishwa hapo awali (taz. maelezo yaliyotolewa kuhusu kauli zilizotumika katika ‘Mafahari wapigana’). Kwa hivyo, mshairi huhiri kushirikisha kauli au miundo mipya ya lugha kwa uelekezi wa hisi zake ili kuutoa utungo huu kutoka kwa miundo ya kauli zilizozoeleka. Kwa mfano, shairi hilo la ‘Mafahari wapigana’ hakutumia methali kwa uwazi lakini ujumbe unaoibuliwa unasadifu methali *Mafahali wanapopigana, ni nyasi zinazoumia*. Kwa kufanya hivyo, ameupa utungo huo upya wa kiuchambuzi na kimtazamo katika uwasilishaji wake.

Kadhalika, miundo ya lugha iliyozoeleka katika jamii huweza kuwa chakavu, ambapo kimatumizi hupuuza au huweza kuvyazwa upya ili iwe yenye uhai unaostahili. Jambo la muhimu kwa watunzi na wahakiki wa ushairi huru wa Kiswahili ni kubainisha zaidi sifa za kimsingi katika uwasilishaji wa utungo huu. Kwa mfano, ushairi wa kimapokeo una sifa zake zinazoubainisha kinyume na hali ilivyo katika utunzi na uwasilishaji wa ushairi huru (Noor, 1988). Swali ni je utungo usiozingatia arudhi za kimapokeo ni ushairi? Kimsingi, ushairi kama utanzu wa fasihi ni sanaa iliyo hai (Senkoro, 1988). Kwa hivyo, mabadiliko ya kijamii huweza kuathiri maudhui yanayoibuliwa na fani inayotumiwa katika uwasilishaji wa utunzu. Hata hivyo, ugumu au wepesi wa ufasiri katika ushairi wa Kiswahili hutegemea ustadi wa kauli mahususi zinazotumiwa. Katika muktadha huu, ushairi unaweza ama kutumia au kutotumia methali kwa uwazi na wakati huohuo ujumbe huwasilishwa kwa mshindo unaostahili (Maitaria, 2012). Isitoshe, uwasilishaji wa ushairi wa Kiswahili usiotumia methali kwa uwazi, hutumia kauli teule za kitamathali ambazo husaidia katika ubainishaji wa dhima ya methali.

7.0 Kutotumia Methali kwa Uwazi katika Uwasilishaji wa Ushairi

Sawia na matumizi ya methali katika mawasiliano ya jamii na pia katika uwasilishaji wa ushairi huu wa *Ukimemwa*, ujumbe unaoibuliwa huweza kufasiriwa kwa uzingativu wa utamaduni na uhalisi wa jamii husika. Vilevile, lugha ya ushairi hutumia vipengele ambavyo hujenga na huchochea usaili na utafakari katika akili ya hadhira. Japo ushairi huru hautumii methali mahususi kwa uangavu, maudhui yanayoibuliwa yana mwangwi wa methali zinazopatikana katika utamaduni wa jamii.

Shairi la 'Mruko wa Nyuki' katika *Bara Jingine* (Mberia, 2001:20-25) ni mfano wa utungo unaotumia mbinu ya taswira ili kuibulia mwangwi wa methali katika uwasilishaji wake. Hali hii imetokana na muundo na mtindo wa kiuwasilishaji au mwelekeo wa mtunzi. Hata hivyo, mwangwi wa methali unatawala katika shairi zima. Shairi hili limewasilishwa kimchoro ambapo taswira ya kimaono inayoibuliwa ni ile ya jamii ambayo hapo awali ilikuwa yenye ushikamano na ushirikiano. Baadaye, ushikamano huo uliathirika kutokana na utamaduni wa kigeni. Hatimaye wanajamii walihamasishana na kuurejelea msingi wa utamaduni wao wa awali. Kwa hivyo, mshairi anadhihirisha suala hili kwa uelekezi wa mchoro na hata kupitia kwa jinsi anavyoandika baadhi ya maneno.

Maelezo yanapozingatiwa, hadhira inaweza kujenga mwelekeo fulani kwa kurejelea methali yoyote inayostahiki. Kwa mfano, methali kama: '*Umoja ni nguvu, utengano ni udhaifu*' au '*kidole kimoja hakivunji chawa*' zinaweza kusadifu katika kuupatanisha ujumbe anaowasilishwa. Hata hivyo, upatanisho huo unahitaji utafakari na uzingativu wa methali zilizopo katika utamaduni wa watu. Kwa njia hii, hadhira inashirikishwa kiustadi katika upokezi wa ujumbe.

Kwa ambavyo methali ni kauli ambazo zimezoeleka katika jamii na pia zimetumika mno katika utunzi na uwasilishaji wa mashairi mengi ya kimapokeo, mtunzi wa ushairi usiotumia methali kwa uwazi, humwachia msomaji kuupatanisha ujumbe unaoibuliwa na methali yoyote maarufu anayoitaka. Hii ni mbinu ya msingi katika uwasilishaji wa tanzu za fasihi simulizi (Kunemah, 2008). Hapa ieleweke kuwa, kimapokeo, methali ni misemo au kauli fupi zinazofundika hekima fulani na hudhihirisha tajriba na mafunzo muhimu katika uhalisi wa maisha ya watu (Mulokozi na Kitogo, 2007). Kwa mintarafu hii, methali inakuwa ni sehemu moja ya lugha inayoweza kusawiri na kubaini falsafa na matamano ya jamii kuhusu maisha kwa ujumla. Hadhira nayo, huweza kuichopoa yoyote na kuipatanisha na ujumbe anaowasilishwa.

Kimaudhui, methali zimesheheni tajriba ya jamii ambapo kila tamko au tendo linaloshuhudiwa huweza kupatanishwa na kauli mahususi ya methali. Uhalisi huu unadhihirisha kwamba, uwasilishaji wa ushairi wa Kiswahili unaweza kuzingatia au kutozingatia kwa uwazi baadhi ya kauli ambazo zimekuwa zikirithishwa kimapokeo

kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Kwa hivyo, si shuruti kwamba ushairi uweze kuwasilishwa kwa maumbo, miundo na mitindo ya lugha ileile ya miaka nenda miaka rudi. Kimsingi, kauli ambazo zimekuwepo katika jamii kwa muda mrefu huweza kupewa sura mpya kupitia mitindo inayoibuliwa na ujumbe unaowasilishwa. Kwa hivyo, watu hupendelea mno kauli mpya zinazobuniwa kibinafsi na watunzi wa ushairi ili kukuza zaidi dhima ya methali. Kauli hizo huwa ni maarufu miongoni wa vijana na zinaweza kutumiwa ili kuwasilishia mawazo mapya na yenye mielekeo ya sasa.

Katika muktadha wa uwasilishaji, mitindo na miundo hiyo ya kisanaa kama vile; kutokutumia methali kwa uwazi, haizingatiwi ili iwe mbadala wa ile ya zamani au ile iliyozoeleka bali huwa ni nyongeza kwa ile iliyopo. Mtindo wa kusetiri matumizi ya methali katika taswira zinazoundwa au maudhui yanayowasilishwa katika ushairi wa Kiswahili uchukuliwe kuwa ni mchango wa kuutajirisha utungo huu. Huu ni ushuhuda kwamba, ushairi wa sasa wa Kiswahili umebadilika kwa kiasi fulani hasa kifani na kimaudhui (Mulokozi, 2008; Sanka, 1994). Aidha, busara inayoibuliwa katika ushairi huweza kuwasilishwa kupitia kauli nyinginezo zinazobuniwa kibinafsi kulingana na hisi au mchomo unaoelekezwa kwa uhalisi wa maisha ya watu. Kwa sababu, dhana ya busara au hekima huwa katika mabadiliko yanayoathiri mielekeo ya jamii, hususan katika ushairi wa Kiswahili. Kwa hivyo, ushairi wa *Ukimemwa*, unadhihirisha mwelekeo kwamba hakuna ulazima wa kutumia methali kwa uwazi katika uwasilishaji wake. Kama ilivyo katika sanaa yoyote ya fasihi, na ushairi ukiwemo, huelekezwa kwanza kwa hisi au mchomo wa msanii, kisha baadaye kufanyiwa uteuzi wa fani mahususi ili kujenga mwafaka wa kuwasiliana na hadhira (Jilala, 2008; Njogu, 1993).

Kadhalika, uwasilishaji wa utungo wa *Ukimemwa* ushairi huweza ama kuimarisha au kufafanua zaidi baadhi ya vipengele vya lugha au kauli ambazo zimekuwa zikitumiwa katika mawasiliano ya jamii. Endapo baadhi ya miundo, mitindo au kauli za lugha zilizozoeleka itafifia, ile maarufu inayobuniwa kibinafsi na kwa makusudi wakati wa sasa, matumizi yake huweza kustawishwa na kutumiwa katika uwasilishaji wa tungo za kifasihi hususan, ushairi wa sasa wa Kiswahili. Kwa mujibu wa nadharia ya fomula ya kisimulizi, mbinu au fani mahususi zinazotumika katika uwasilishaji wa utanzu wa fasihi huweza kubadilika ambapo mwanzoni mabadiliko hayo huweza kukabiliwa vikali na baadaye huzowewa na hukubalika (Woods, 1971).

Sawia na kuisetiri dhima ya methali katika uwasilishaji wa maudhui katika ushairi wa sasa wa Kiswahili, kunaashiria maendeleo na ustawishaji wa utanzu huu. Hivi sasa mitindo hiyo ya kiutunzi katika ushairi huru wa Kiswahili inakubalika shingo upande. Hii ndiyo sababu, mwishoni mwa miaka ya 1960, hapa Afrika Mashariki, ushairi huru wa Kiswahili ulichukuliwa kuwa ni utungo wenye 'mikiki na usiofaa'. Ingawa kwa sasa, 'mgogoro' katika ushairi wa Kiswahili unaendelezwa chini kwa chini kwa

kiwango fulani. Kadhalika, ‘mgogoro’ huu huenda ulitokana na kuasi baadhi ya kauli za kimapokeo (pamoja na matumizi ya methali kwa uwazi) zilizochukuliwa kuwa ni muhimu katika jamii. Aidha, fani katika ushairi wa Kiswahili si sugu na haina budi kubadilika kimtindo ili iweze kukabiliana na mabadiliko yaliyopo ya kitamaduni katika jamii za Afrika Mashariki. Katika mkabala huu, ushairi usiotumia methali kwa uwazi au mwangwi wake unaweza pia kuwasilisha maudhui ambayo ni ya kidhahania lakini yenye chemchem ya ufasiri katika jamii.

7.1 Sifa za Kiujumla za Ushairi Usiotumia Methali kwa Uwazi

Kutokana na maelezo yaliyozingatwa katika makala haya ushairi wa Kiswahili usiotumia methali kwa uwazi (*Ukimemwa*) unaweza kuwa na sifa zifuatazo za kiujumla:

- Mbinu za uwasilishaji kama vile fani si sugu, huweza kubadilika kulingana na mabadiliko katika mfumo wa utamaduni na maisha ya jamii;
- Mabadiliko yanayotokea katika jamii huweza kuathiri mitazamo ya watunzi kuhusu mitindo ya lugha inayotumiwa katika uwasilishaji wa hisi na maudhui katika ushairi;
- Hakuna ulazima wa kutumia kwa uwazi fani moja au kauli katika uwasilishaji wa ushairi. Kwa sababu, baadhi ya kauli msingi zilizozoewa katika jamii huweza kujengewa mwangwi wake;
- Vijitanzu vya ushairi huweza kubainisha mitindo inayotumiwa katika uwasilishaji wa ushairi;
- Matumizi ya kauli za lugha zilizozoewa katika jamii huweza kuchakaa na kupisha mitindo mipya inayobuniwa kibinafsi na wasanii;
- Usaili na utafakari unakuwa ni nyenzo muhimu katika uwasilishaji na upokeaji wa ujumbe; na
- Hakuna njia moja mahususi inayoweza kutumika katika kuwasilisha hisi na mchomo wa msanii.

Katika ushairi wa Kiswahili kuna mifano anuwai ya tungo zinazozingatia mwangwi wa methali katika utunzi na uwasilishaji. Baadhi ya sifa hizo zinaweza kubainika kwa kuzingatia mashairi yafuatayo:

- Diwani ya *Kichomi*
 - (i) Shairi la *Mafahali wapigana* (uk. 5)
 - (ii) Shairi la *Nimechoka* (uk. 34 – 35)
 - (iii) Shairi la *Kuchambua Mchele* (uk. 63)
 - (iv) Shairi la *Hadithi ya Mzee* (Uk. 69 – 72)
- Diwani ya *Bara Jingine*
 - (i) Shairi la *Hatujaaga Ndoto* (Uk. 4 – 5)

- (ii) Shairi la *Bara Jingine* (Uk. 10 – 16)
- (iii) Shairi la *Mruko wa Nyuki* (Uk. 20 – 25)

8.0 Hitimisho

Makala haya yamebainisha kuwa ushairi wa Kiswahili unaendelea kukuzwa na kustawishwa kutokana na mitindo mbalimbali inayotumiwa katika uwasilishaji wa maudhui. Kutokana na kuenea kwa lugha ya Kiswahili kutoka pwani hadi bara ya Afrika Mashariki na kwingineko, ushairi huo umekuwa ukitungwa ili kuakisi tamaduni za jamii mbalimbali. Kwa hivyo, ushairi wa Kiswahili ni utungo ambao umekuwa ukihifadhi na kuwasilisha tamaduni mbalimbali za jamii na matumizi ya methali bado yana nafasi muhimu katika uwasilishaji wake. Kwamba, matumizi ya methali huweza kuwa angavu zaidi au huweza kudhihirishwa kwa kusetiriwa kama mwangwi wa kurejelea katika utanzu huu.

Kuhusu mashairi ambayo yamejitoa nje ya arudhi za kimapokeo (yale yasiyotumia methali kwa uwazi) si kwamba tungo hizo ndio bora zaidi bali kile kinachofanyika ni kuutoa katika ufinyu au mazoea ambayo yanaelekea kuudumaza. Vilevile, mitindo mbalimbali inayotumiwa katika uwasilishaji huwa ni upenu wa kuukuza na kuustawisha zaidi ushairi wa Kiswahili. Pamoja na kwamba ushairi wa kimapokeo (ule unaozingatia arudhi za kimapokeo ni maarufu miongoni mwa wasomaji, ushairi huru (ule usiozingatia arudhi za kimapokeo) hutumia ufundi mkubwa unaotawala fikra zinazoibuliwa. Kwa sababu, mbinu na mitindo inayotumiwa katika uwasilishaji wake huukuza na kuutajirisha zaidi ushairi wa Kiswahili kiuchambuzi na kiuhakiki.

Jambo lililo muhimu kuuliza ni: kwa nini, watunzi wa sasa wamezuka na mitindo mbalimbali katika uwasilishaji wa utungo huu? Kimsingi, ushairi wa Kiswahili ni utungo ambao ni kongamano la matini za lugha na kunga mahususi zinazotumiwa katika utunzi na uwasilishaji wake. Kwa hivyo, methali kama ishara au matini huweza kutumiwa kwa uwazi jinsi zilivyo au dhima zake huweza kusetiriwa kama mwangwi katika uwasilishaji wa utanzu huu.

Marejeo

- Abdalla, A (1973), "Ushairi wa Kiswahili na Uhuishwe Usiuliwe", katika *Zinduko*. Dar es Salaam: Jarida la Chama cha Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam
- Abedi, A (1954), *Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri*. Nairobi: East African Literature Bureau
- Akporobaro, F. B. O na Emovon, J. A (1994), *Nigerian Proverbs: Meaning and Relevance Today*. Lagos: Department of Culture

- Andrzejewski, B.W (2011), "Poetry in Somali Society", katika *Journal of African Cultural Studies* Vol. 23, No. 1. London: Department of the Languages and Cultures of Africa. School of Oriental and African Studies
- Babusa, H. O (2005), "Vigezo badilia kuhusu uanishaji wa Mashairi ya Kiswahili", Tasnifu ya M. A., Chuo Kikuu cha Kenyatta. (Haijachapishwa)
- Barthes, R (1981) "Theory of the Text", Ian Macleod (Mt.), katika Young, R. (Mh.) *Untying the Text*. London: Routledge
- Chacha, C. N. (1987), "Meaning and Interpretation of Swahili Poetry: A Portrayal of Changing Society", Tasnifu ya Ph.D. Yale University (Haijachapishwa)
- Fowler, R (1966), "The Formalistic Theory and its Application to English Alliterative Poetry", katika Fowler, R. (Mh.) *Essays on Style and Language*. London: Routledge & Kegan
- Gibbe, A. G (1990), "Ufumbaji katika Ushairi wa Kiswahili", katika Gibbe, A. G. (Mh.) *Jarida la KISWAHILI, Juzuu 1*. Dar es Salaam: Education Services Centre
- Gromov, M. D. (2006), "The Question of Kiswahili Style Again? The Poetry of Kithaka wa Mberia", katika *KISWAHILI JUZUU 69*. Dar es Salaam: TUKI
- Hawkes, T. (1977), *The Structuralism and Semiotics*. London: Methuen
- Jacobson, J. W. (1960), "Concluding Statement: Linguistics and Poetics", katika Seboek, J. (Mh.) *Style and Language*. Cambridge: MIT
- Mulokozi, M. M na Kahigi, K. K (1979) *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House
- Kandoro, S. A (1983), "Hatua Mbali mbali za Kubuni na Kutunga Shairi la Kiswahili", katika *Makala za Semina ya Kimataifa ya Waandishi wa Kiswahili III*, Fasihi. Dar es Salaam. TUKI
- Kezilahabi, E. (1974), "Diwani ya Massamba", katika *MULIKA Nu. 13*. Dar es Salaam: TUKI
- Kezilahabi, E (1974), *Kichomi*. Nairobi. Heinemann Educational Books Ltd
- Kezilahabi, E (1977), "Mashairi ya Kiswahili", katika Topan. F. M. (Mh.) *Uchambuzi wa Maandishi ya Kiswahili* (Kitabu cha Pili). Dar es Salaam. Oxford University Press
- Khan, M. K (1981), *Mashairi Yetu*. Nairobi: East African Publishing House
- Kimaro, K. (2008), "Washairi huru Wamefilisika kimawazo na kisanaa", katika *Taifa Leo* Novemba 10, 2008 Uk. 21. Nairobi: Nation Media Group
- King'ei, G. K (2007), "Athari za Washairi Wakongwe juu ya Washairi wa Kisasa: Mfano wa Muyaka bin Haji na Ahmed Nassir", katika *Kioo cha Lugha*, Juzuu la 5. Dar es Salaam: TUKI
- Kunemah, A. S. K. (2008), *Misemo na Methali katika Ushairi*. Dar es Salaam. Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili
- King'ei, G. K na Kemoli, A (2001), *Taaluma za Ushairi*. Nairobi: Acacia Stantex Publishers

- Maitaria, J. N (2012), "Ushairi wa Kiswahili: Dhima ya Methali". Tasnifu ya PhD., Chuo Kikuu cha Kenyatta. (Haijachapishwa)
- Maitaria, J. N (1991), "Methali za Kiswahili kama Chombo cha Mawasiliano: Mtazamo wa Kiisimu-Jamii". Tasnifu ya M.A., Chuo Kikuu cha Kenyatta. (Haijachapishwa)
- Masinde, E (2003), "Ushairi wa Kiswahili Maendeleo na Mabadiliko ya Maudhui". Tasnifu ya Ph.D., Chuo Kikuu cha Kenyatta. (Haijachapishwa)
- Mazrui, A (1988), *Chembe cha Moyo*. Nairobi. Heinemann Kenya Ltd.
- Mazrui, A. na Syambo, B.K. (1992): *Uchambuzi wa Fasihi*. Nairobi: East African Educational Publishers
- Mberia, K wa (2001), *Bara Jingine*. Nairobi: Marimba Publications Ltd.
- Muhura, C (2007), *Fasihi: Ushairi, Riwaya na Tamthilia*. Dar es Salaam: Kiiya Publishers
- Mulokozi, M. M (2008), "Nadharia ya Jadi ya Ushairi wa Kiswahili: Je Upo?" katika Ogechi N.O, Shitemi, N.L. na Simala, K.I. (Wah.) *Nadharia ya Kiswahili na Lugha za Kiafrika*. Eldoret: Moi University Press
- Mulokozi, M. M na Kitogo, S (2007), (Wah.) *Mithali na Mifano ya Kiswahili - Shaaban Robert*. Dar es Salaam. TUKI
- Mulokozi, M. M na Kahigi, K. K (1979), *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam. Tanzania Publishing House
- Mulokozi, M.M na Kahigi, K. K (1973) *Mashairi ya Kisasa*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House
- Njogu, K (1993), "Dialogue Poetry: Contestation and Social Challenge in East African Poetic Genres", Tasnifu ya Ph.D, Chuo Kikuu cha Yale. (Haijachapishwa)
- Njogu, K na Chimera, R (1999), *Ufundishaji wa Fasihi: Nadharia na Mbinu*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation
- Noor, I.S. (1988), *Tungo Zetu*. New Jersey: The Red Sea Press Inc
- Parker, C.A. (1974), "Aspects of A Theory of Proverb", Tasnifu ya Ph.D, Chuo Kikuu cha Washington. (Haijachapishwa)
- Sanka, S. M. (1995), "Umapokeo na Usasa katika Ushairi wa Kiswahili", katika Kioo cha Lugha, Juzuu Na. 1. Dar es Salaam. TUKI
- Senkoro, F.E.M.K. (2011), *Fasihi: Mfululizo wa Lugha na Fasihi, Kitabu cha Kwanza*. Dar es Salaam: KAUTTU Ltd
- Senkoro, F.E.M.K. (1988), *Ushairi, Nadharia na Tahakiki*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press
- Wafula, R.M. na Njogu, K. (2007), *Nadharia na Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation
- Wamitila, K. W. (2002), *Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi: Phoenix
- Wood, R. (1971), *An Essay on the Original genus and Writing of Homer*. New York: Garland Publishing